

МІСЦЕ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ В ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті розглядається проблема ролі та місця комунікативної культури в процесі професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя.

Ключові слова: комунікативна культура, професійно-педагогічна підготовка, вчитель, спілкування.

В статье рассматривается проблема роли и места коммуникативной культуры в процессе профессионально-педагогической подготовки будущего учителя.

Ключевые слова: коммуникативная культура, профессионально-педагогическая подготовка, учитель, общение.

This paper considers the problem of the role and place of the communicative culture in the process of professional and pedagogical preparation of future teachers.

Key words: communicative culture, professional – teacher training, teacher communication.

Комунікативна практика учителя, як і педагогічна діяльність у цілому, не відбувається без низки професійних умінь взагалі і комунікативних зокрема. Тому, не випадково, на сучасному етапі розвитку вищої педагогічної школи в Україні її актуальною проблемою є вивчення системи комунікативних умінь майбутніх учителів як основи їх фахової комунікативної культури.

Питання формування комунікативних умінь майбутніх учителів розглядали у своїх працях О. Абдуліна, О. Єлканов, В. Кан-Калік, С. Коваль, Є. Косіло, Н. Кузьміна, А. Леонт'єв, В. Москалец, А. Мудрик, Т. Ольховецька, С. Ольховецький, Л. Савенкова та інші вчені. Розділяємо думку зазначених дослідників, які стверджують, що комунікативні вміння не існують без комунікативної діяльності, і тільки в ній вони проявляються і формуються.

Педагогічне спілкування виступає як спосіб здійснення педагогічної діяльності й реалізації її соціальних цілей завдяки комунікативній культурі вчителя. Соціально зумовлене покликання майбутнього вчителя передбачає успішну реалізацію та вдосконалення його комунікативних умінь у професійно-педагогічній діяльності.

Слід зазначити, що завдяки наявній комунікативній культурі учитель передає вихованцям ті особистісні якості та комунікативні вміння, які, трансформуючись, утворюють і їхню культуру спілкування. З огляду на це метою статті є здійснення теоретичного аналізу сутності поняття комунікативні вміння як основи системи

формування фахової комунікативної культури майбутнього вчителя.

Слід відмітити, що кожна цілеспрямована педагогічна дія вчителя, як правило, являє собою певний комунікативний акт. Для його реалізації необхідно сформувати систему фахової комунікативної культури. Не піддається сумніву і той факт, що майстерність вчителя, разом з низкою інших компонентів, містить у собі такий важливий сегмент педагогічної діяльності, як комунікативні вміння, що є основою комунікативної культури.

Комунікативні вміння за словником термінології з педагогічної майстерності – вид професійних умінь педагога, що відображають рівень його готовності до реалізації професійного спілкування (вміння соціальної перцепції, саморегуляції, вербального і невербального контакту з учнями, вміння управляти своєю поведінкою) [8, с. 19].

Дослідник В. Кан-Калік відмічав значущість ролі спілкування в педагогічній діяльності, в роботі вчителя (або вихователя чи педагога), безумовно, потребує від нього професійного управління своєю комунікативною діяльністю. А це, у свою чергу, передбачає наявність у майбутнього вчителя цілої низки комунікативних умінь, а саме: вміння спілкуватися на людях; вміння через правильно створену систему спілкування організувати спільну з учнями творчу діяльність; вміння цілеспрямовано організувати спілкування і керувати ним [2, с. 46].

Дослідники Т. Ольховецька та С. Ольховецький зазначають, що вивчення проблеми

впливу комунікативних умінь на ефективність навчально-виховного процесу в школі дозволило з'ясувати, що кожна людина володіє різними здібностями у спілкуванні. У той час як одні налагоджують контакт з оточуючими, без особливих зусиль позитивно впливають на людей, інші своїми взаємозв'язками з людьми вносять напругу і провокують виникнення негативних емоцій. Автори відмічають, що своєрідність професійно-педагогічної культури спілкування полягає в тому, що ініціативність виступає як засіб управління спілкуванням. Уміння спілкування – риса багатопланова, вона ж, на думку дослідників, має низку складових. Дослідники називають три основні ознаки комунікативних умінь: здібність відчувати задоволення від процесу спілкування, бажання перебувати серед інших людей, альтруїстичні тенденції. Вони доречно зауважують, що теоретичні знання з культури спілкування повинні одночасно закріплюватись ґрунтовною практичною роботою над розвитком комунікативних умінь [6, с. 51]. Погоджуємося з їхньою думкою, що у сучасного педагога повинно бути розвинуто почуття емпатії, любові до учнів, розуміння їхніх потреб та проблем.

Є. Косіло у своїх дослідженнях простежує думку щодо необхідності удосконалення формування комунікативних умінь, оскільки вони є основою професійної діяльності майбутнього вчителя. Стихійне формування комунікативних умінь, вважає автор, призводить нерідко до авторитарного стилю поведінки, виникнення конфліктних ситуацій, напруженості і непорозуміння у відносинах між педагогом і учнем, зниження успішності школярів, небажання вчитися, психічних травм. Комунікативні уміння, за Є. Косіло, це – певна система дій; володіння соціальною перцепцією; адекватне використання засобів спілкування; уміння передавати раціональну і нераціональну емоційну інформацію; уміння користуватися вербальними і невербальними засобами передачі інформації; уміння проводити діалог, переносити знання на життєві ситуації тощо [3, с. 79–80].

О. Язиков, говорячи про комунікативні уміння майбутнього вчителя, зазначає, що вони є одними із головних його професійних умінь. До комунікативних умінь він відносить: вміння швидко й вірно орієнтуватися в умовах зовнішньої ситуації спілкування; правильно формувати свою мову, тобто зміст акту спілкування, знаходити адекватні засоби для передачі цього змісту; забезпечувати зворотний зв'язок [1, с. 60].

Розглядаючи комунікативні уміння в комплексі, необхідно звернути увагу на такий важливий компонент, що є складовою та згадується майже в усіх визначеннях поняття «уміння комунікативні», це – уміння вербального і невербального спілкування (мовного і не мовного контакту). За визначенням словника термінології з педагогічної майстерності, уміння вербального спілкування – це

комунікативне вміння педагога, що базується на реалізації в професійному спілкуванні психолого-педагогічних характеристик мовлення (ясність, чіткість, виразність, точність, доречність). Полягає у побудові мовленнєвого впливу, спрямованого на конкретну особистість чи групу. Уміння невербального спілкування – комунікативне вміння педагога, в основі якого є використання в професійному спілкуванні оптико-кінетичної (жести, міміка, пантоміміка), паралінгвістичної (якість голосу, діапазон, тональність) та екстралінгвістичної (паузи, сміх, шуми) системи знаків; організації простору і часу в комунікативному процесі [8, с. 48].

Виділяючи комунікативні уміння вчителя, А. Леонтьєв відносить до них вольові якості, тобто уміння керувати своєю поведінкою; якості уваги, особливо такі, як спостережливість, гнучкість, та ін.; уміння володіти соціальною перцепцією («читати по обличчю»); адекватно моделювати особистість учня, його психічний стан за зовнішніми ознаками; вигідно подавати себе у спілкуванні з учнями; володіти мовним і немовним контактом з учнями; організовувати співробітництво у процесі спілкування [5, с. 34].

Л. Савенкова вважає, що комунікативні уміння доцільно розглядати як готовність педагога до професійної комунікативної діяльності. Автор подає перелік професійних комунікативних умінь педагога, який може містити: вміння вербального (мовленнєвого) і невербального спілкування, орієнтування в ситуації, сприймання і розуміння людини людиною (соціальна перцепція), створення творчого самопочуття, володіння професійно-педагогічною увагою, устанвлення професійно-педагогічного контакту, самопрезентація, використання системи «приспосуваль». Вчена відзначає, що певні професійні здібності вчителя, певні елементи, що належать до підструктури комунікативних здібностей, – емпатія, мовленнєві здібності, комунікативність визначають передумову та успішність володіння комунікативними навичками. Їх необхідно враховувати у процесі формування професійного спілкування. А критеріями професійної комунікативної дії як індикатора комунікативних умінь Л. Савенкова визначає її спрямованість, професійність, доцільність, оригінальність і педагогічне новаторство, освоєність і своєчасність [7, с. 105].

Нагадаємо, що професійно-педагогічне спілкування являє собою і систему соціально-педагогічної взаємодії педагога та вихованця, змістом якої є обмін інформацією, здійснення виховного впливу, організація взаємин за допомогою комунікативних умінь. Н. Ковальчук вважає, що саме завдяки правильно спланованому спілкуванню у школі, класі, створюється сприятливий емоційний клімат, забезпечується управління соціально-психологічними процесами в дитячому колективі, максимально реалізуються у навчально-виховному процесі особистісні якості вчителя. Автор зазначає: майже всі педагогічні

уміння, зокрема, комунікативні, так чи інакше пов'язані із комунікативною діяльністю педагога, що пояснюється її специфічною спрямованістю – психологічною готовністю вчителя до організаторсько-комунікативної діяльності, яка є найважливішою умовою реалізації його інших педагогічних умінь [4, с. 95].

Дотримуємося думки Л. Куторжевської, яка відмічає, що однією з найважливіших якостей майбутнього вчителя є його вміння організувати взаємодію з учнями, спілкуватися з ними і керувати їхньою діяльністю. А надмірна активність і прогресивність навчально-виховної взаємодії принесуть тільки тоді свої плоди, коли будуть забезпечені відповідним до них педагогічним спілкуванням. Культура ж спілкування як вид педагогічної діяльності потребує від майбутнього вчителя особливої підготовки та компетентності [4, с. 186].

Теоретичний аналіз літератури з досліджуваної проблеми дозволив переконатися щодо змісту комунікативних умінь та місця, яке вони посідають у системі формування фахової комунікативної культури майбутніх учителів; щодо елементів системи комунікативних умінь, які реалізуються у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу і загальноосвітньої школи за такими напрямками: комунікативні уміння як основа комунікативної культури вчителя, процеси контакту у спілкуванні, комунікативні уміння як один із видів професійних умінь педагога, творче самопочуття особистості в спілкуванні та творчий компонент у педагогічному спілкуванні. Як висновок: комунікативні уміння забезпечують одночасну активну взаємодію, самопрезентацію та самореалізацію особистості в цілому, її індивідуальних особливостей та якостей, світобачення, темпераменту, характеру тощо. Комунікативні уміння вчителя полягають в уміннях налагоджувати ефективне, раціональне, цілеспрямоване, педагогічне спілкування з учнями у здатності перебудовувати його у відповідності до розвитку учнів, на основі

знань етики спілкування, педагогічного такту й майстерності.

Педагогічні університети України повинні професійно формувати у студентів фахову комунікативну культуру, готувати вчителів з високими комунікативними уміннями, здатних впливати на ефективність навчально-виховного процесу. У професійно-педагогічній підготовці майбутніх учителів необхідно звернути увагу на поглиблене формування у них саме комунікативних умінь, що дасть можливість у перспективі значно підвищити культуру фахового спілкування, а також вивести на значно вищий рівень навчально-виховний процес у школі.

Слід зазначити, що завдання вихованців педагогічних вузів значною мірою полягають в усвідомленні ними сутності і закономірності процесу спілкування та всієї системи комунікації, оволодіння високим рівнем фахової комунікативної культури на основі комунікативних умінь, які є умовою встановлення відносин співробітництва між учителем і учнями.

Удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів, підвищення їхньої фахової комунікативної культури передбачає також оволодіння комунікативними уміннями, які відкривають нові можливості у розв'язанні проблем фахової підготовки, що може стати темою подальших наших досліджень за цим напрямком.

У практичній діяльності вчителя фахова комунікативна культура виявляється не окремими частинами, а як цілісна система, яка складається з взаємопов'язаних компонентів цієї системи, яка, на наш погляд, сприяє удосконаленню професійно-педагогічної діяльності, а зокрема: формування комунікативних умінь майбутнього вчителя. Проблема як формування фахової комунікативної культури майбутніх учителів має велике значення для успішного навчально-виховного процесу в школі і потребує всебічного та детального вивчення в перспективі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вища освіта в XXI столітті: Інформація. Комунікація. Мульти-медія. – Севастополь : Видавництво СевНПУ, 2003. – 288 с.
2. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении: Книга для учителя. – М. : Просвещение, 1987. – 190 с.
3. Косило Е. Е. Структурный анализ формирования коммуникативной компетентности у студентов высших учебных заведений / Е. Е. Косило // Инновации. – К., 2003. – № 3. – С. 75–85.
4. Культура педагогического спілкування як фактор гуманітаризації сучасної освіти / М. Лазарев (відпов. ред.) та ін. – Суми, 1996. – 285 с.
5. Леонтьев А. Л. Педагогическое общение / А. Л. Леонтьев. – М. : Знание, 1979. – 48 с.
6. Ольховецька Т. Комунікативні вміння вчителя в сучасній школі / Т. Ольховецька, С. Ольховецький // Рідна школа. – К., 2000. – № 2. – С. 50–51.
7. Савенкова Л. О. Комунікативні процеси у навчанні / Л. О. Савенкова // Елементи теорії і практики формування комунікативних умінь. – К., 1996. – 120 с.
8. Словник термінології з педагогічної майстерності / МО України. Полтавський держ. пед. ін-т ім. В. Г. Короленка, Редкол.: Н. М. Тарасович (гол. ред.) та ін. – Полтава, 1995. – 63 с.

Рецензенти: Мещанінов О. П., д.пед.н., професор;
Лебідь С. Г., к.пед.н., доцент